

ՀԱՅԿԱՉԵԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ

Ս Պ Ե Ր Ե Ն ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻՔ,

(Շարայարութիւն եւ վերջ ' :)

Ի քարգմանջաց անտի մերոց նեովք եւ Ղեւոնդ
ի Սպեր եղան ուսուցիչ, յայտ է քե բարերարու-
րեամբ Բագրատունեաց :

Ի կառավարութիւն եւ ի պահպանութիւն երկրին
ինքեանք Բագրատունիք կարգեալ էին, եւ յաւետ
այնմ ուշադիրք էին. ուստի եւ ի պատերազմունս
Վարդանանց ոչ զօրու ծանու մխեցան. քանզի
Տիրոց անուն ոմն յիշատակի անդ, այլ գործք նորա
ոչ ըստ արժանեաց երեւելի տոհմիդ պատմաբա-
նին : Բայց գուցէ ոչ դովին այդու շատացան,
այլ առաքինացան յայլ վեհագոյն առաքինու-
րիւնս : Իբրեւ զի գունդագունդ ամենայն տամբք
եւ ընտանեօք եւ որդւովք բողեալ զվերին Հայաս-
տան, եկեալ խոնեցան զկողմամբք Խաղտեաց,
ուր ի մեշ ամրական վայրաց գորդիս եւ զընտա-
նիս պատսպարեցին, եւ արի քաջագունքն զեն
ի ձեռին զառաջս առնուին զՊարսից, երբ յայս
կոյս գային արշաւել ի վերայ փախստեիցն :

« Քանզի բագումք — որպէս գրէ սուրբն՝ եղի-
« շէ — յազգէ եւ ի մեծ նախարարացն էին, եւ եղ-
« բարք եւ որդիք եւ դստերք՝ հանդերձ ամե-
« նայն սիրելեօք իւրեանց ի մեշ ամրական վայ-
« րացն, ոմանք յանկոյս երկիրն Խաղտեաց . . . :
« Դարձեալ եւ որք էին ի լերինս Խաղտեաց,
« իբրեւ տեսին քե յանդգնաբար զօրքն Պարսից
« յաներկիւղս իջանէին յամուրս աշխարհին,
« յարձակեցան եւ նոքա մեծաւ զօրութեամբ ի
« ձորագաւառն Տայոց : Եւ գտին անդ գունդ
« բագում (ի Պարսից) ի զօրացն արքունի, որ
« գերի առնուլ կամէին զամրականս աշխարհին.
« յարձակեցան, հարան ի դիմի միմեանց, եւ
« կամակարութեամբ յաղքեալ, եկեալ արկին
« զգօրութիւն զնդին Պարսից . . . Աստ կատարե-
« ցաւ եւ երանելին Հմայեակ՝ եղբայր սպարա-
« պետին Հայոց Վարդանայ : »

Ապաքեն փախուցելոցն ի Պարսից բաժնէ՝ յեր-
կիրս յայտոսիկ որ էին ի բաժնի Յունաց՝ ոչ այլ
ինչ երեւի լեալ դիտումն, այլ զընտանիս եւ գոր-
դիս ամրացուցանել յանքոյք տեղիս Խաղտեաց
եւ Տայոց եւ Եգերաց, եւ ինքեանց զեն ի ձեռին
երբալ ի պաշտպանութիւն հաւատակից եղբարց
իւրեանց : Իսկ Բագրատունիք ի սպառ վերջա-
ցենս զտան յասպնջականութենէ փախուցելոցն,
կամ ի նիգակակցութենէ պատերազմին զոր փա-
խուցեալքն մղեցին ընդդէմ Պարսից յարձակո-
ղաց : Ինձ բուի քե քաջ քաջ զամենայն զսարսու
իւրեանց արարին, քե ի հիւրընկալել զեկեալ
հասեալսն ի վերին Հայաստանէ, եւ քե ի հանգու-
ցանել զնոսա յերկիր դրացեաց իւրեանց. եւ քե
ի Պարսից կուսէ ի վերայ յարձակումն ինչ պա-
տանեաց, պաշտպանեցին զնոսա բազմօք Բա-
գրատունի ազգդ, եւ ոչ վերջացան ի պարտեաց
հաւատակցութեան եւ ազգակցութեան իւրեանց
ընդ նախարարագունս ամենայն՝ ընդ որս խնա-
մութեամբ էին հաղորդեալք, որպէս եւ վայել էր
երեւելի տոհմիդ :

Բայց բուի եւ ես՝ քե ի պարտեացն իւրեանց
վերջացեալ զտան յոչ կամաց : Եւ քե զխնորդ,
յուր :

Վասակ Սիւնի նենգուպատիր հեարիւք երկ-
փե կեացգզունդն Հայոց, եւ ցրուեաց զնոսա, մին-
չեւ ի բաժնի Յունաց անցին զնացին ոչ սակաւք,
որպէս տեսաք ի վերոյ. բայց ուրացողն եւ չարն
այն ոչ եւ այնու շատացաւ : Զի իբրեւ տեսանէր
քե Հայք օր ըստ օրէ անցեալ զնան ի կողմն Յու-
նաց, որով գուցէ ի սպառ անմարդանայ պարսկա-
կողմանն Հայաստան, եւ ինքն տկարանայ, եւ
յունակողմն զօրանայ, յայլ իմն խոհերս ձեռն
արկ :

Քանզի ի նմին ժամանակի զինուորեալ էր յար-
քունիս Յունաց այլ ոմն Վասակ երկրորդ՝ առաջ-
նոյն խոհերակից վատախորհուրդ, որոյ զրգոնել
ի զրուածոց առաջնոյն Վասակայ, զհանդէս նա-

հատակութեան երանեալ Որերոյն իբրեւ գլան-
ցանս ապստամբութեան ցուցանէր առաջի ար-
քունեացն Յունաց. որով ոչ միայն Յոյնք ձեռն-
բափ եղին ի դատեն Հայոց, այլ եւ արգելս եղին
զՀայս փախուցեալս յիւրեանց կողմն ասպնջա-
կանութեան չառնել արժանի. եւ ոչ իսկ զի գոր-
դիս եւ զընտանիս ամբացուցեալ յիւրեանց միջի՝
ինքեանք զնսցնել ի պաշտպանութիւն հայրե-
նեաց. որպէս եւ ոչ Հայք բնակեալք ի յունա-
կողմն՝ զեն ի ձեռին անցցնել ի վերինն Հայաստան
յոգն զինուորեալ ուխտին :

Այսպէս յակամայ կամս ճնշեցան Հայք որ
գտան ի կողմն Յունաց. նա զի եւ նախանձարեկ
ջարութիւն բուսոյ բարուց նոցին ոչ կարէր տե-
սանել զՀայս պերճացեալս յիւրեանց բաժնին :

Եւ այս ոչ միայն ի մահուանն Արշակայ, յոր-
ժամ ջնտուն գոր ի բազաւոր Հայոց, այլ զայն կոմս
մի, եւ միայն զսպարապետութեան զպատիւն
ետուն Գագաւոնի (որ գուցէ ի Բագրատունեացեր) :

Յամին իբր 478, ըստ գրելոյ Պրովոպիոսի յոյն
պատմչի, զոր եւ ի մէջ բերէ Հ. Միքայէլ Չամ-
բեան (ի Հա. Բ. յեր. 155), յորժամ շփոք յուգէին
ի կայսերական տանն ընդ Ձենոն եւ ընդ Բասի-
լիսկոս, նախարարք Հայոց որք էին ի բաժնի
Յունաց՝ ապստամբեցան ի իշխանութենէ կայսեր :

Բայց միւս անգամ բազաւորեալ Ձենոնի,
նուաճեաց զնոսա եւ մերկեաց ի նախարարական
պատուոյն՝ որով պերճանային : Միւսմն միայն
եւ զայն պատիւ իբրեւ զերագոյն եւ իշխող նո-
ցին, եղեալ օրէնս՝ զի այնուհետեւ մի որ այլ
ի նոցանէ տանուտիրական իշխանութեամբ վա-
րեացի՝ բաց ի միջին զոր կայսրն կարգեցէ
ի վերայ նոցա ըստ ժամանակին : Այլ որպէս նա
ինքն յաւելու գրել, նոքա ինքնին եւ ազատօրէն
իշխէին զաւառաց իւրեանց, եւ առաջնորդէին
ցեղից իւրեանց, եւ ի պատերազմունս իսկ ոչ
խառնէին ի զօրս Յունաց : Չի ոգին ազատու-
րեան դեռ արժարժ էր ի սիրտս նոցա, եւ ոչ
ի սպառ շիջեալ իշխանասիրութեանն իղծ :

Երէ յայլ նախարարագուն տոնմս այսպէս,
որոց ոչ սակաւք յետոյ եկեալ հասեալ էին ի յու-
նակողմն, եւ նորոգ երկրի եւ նորանոր ժողովրդ-
րոց տէր կացեալ, քանի եւս առաւել Բագրա-
տունիք, որոց իբրեւ յուր հարիւր ամաց հետէ
սեպհականեալ զգաւառն Սպեր, եւ բազմացեալ
էր ի նմին տոնմականօք եւ սերնդովք, վարել
վարեցին զպայազատութիւն նորին ամենայն
ազատութեամբ :

Մինչեւ յամին իսկ 645, առ Ներսիսի Գ,
յիշատակէ Սերէոս պատմիչ. « Եւ նստաւ արքայ
« Կոստանդին ի Կարնոյ քաղաքի... ընդ առաջ
« ելին նմա Սպերացիքն՝ իշխանք Բագրատու-
« նեաց : »

Չի զայնու ժամանակաւ, եւ յետոյ եւս այլոց
ամենայն տոնմից նախարարութիւնք երբաւովեր-
բային եւ նուաստանային. իսկ Բագրատունիք
հայրենատուր սեպհականութեամբ տեարք էին
երկրի եւ կալուածոց. ինքեանք բազմասերունդ
լեալ, յաճախեցուցեալ զհպատակս, եւ հարստա-
գոյն ստացուածովք. ուստի եւ բաւեցին յետ ժա-
մանակաց որպէս փիւնիկ անմեռ ի մոխրոց ծնա-
նել նոր ի նորոյ եւ կենդանանալ, եւ յաւերժա-
ցուցանել զտոնմին իւրեանց շքեղութիւն :

Որպէս յամին 780 ի Սպեր փայլեցան որդիք
Սմբատայ Բագրատունոյ՝ Աշոտ Մսակեր կոչե-
ցեալն, եւ եղբայր նորա Շապուհ. զրնիկ երկիր
իւրեանց բաժանեցին, որպէս զրեն Ասողիկ եւ
Վարդան, եւ զգուշանային զաւառի իւրեանց,
ոչ տալով բոյլ բշխամեաց միջամուխ անդր
լինել :

Բայց եւ տեսեալ րէ ի վերին Հայս ի տագնա-
պի կայ ազգն, զերկիրն ընդ պահպանութեամբ
իւրեանցայնոց բողեալ՝ ինքեանք եղբարքն եր-
կոքեան զնացին յԱշոցք եւ ի Տաշիրս յամին 782,
եւ շահատակեալ անդ՝ ազատեցին զերկիրսն ի
Հազարացոց անտի : Անցին ապա ի Շիրակ եւ
յԱրշարունիս, վարեցին անտի եւս զՋահապ իշ-
խանն որ բռնակալեալ ուներ զերկիրսն զայնո-
սիկ՝ սեպհականս Կամսարական ցեղին :

Աշոտ Մսակեր բազում զանձուք զնոց զնեաց
զերկիրն Շիրակայ, ուր եւ Անին է՝ յայնժամ
փոքր ինչ աւան, եւ յետոյ շինեալ մեծացոյց :

Թեպէտ ի Ջահապայ կորգեաց Աշոտ զերկիրքս,
բայց քանզի սեպհական էր այն ցեղին մնացելոյ
ի Կամսարականաց անտի, ոչ շատ համարեցաւ
իրաւամբք ի բշխամեացն հանելոյ եւ եր սեպհակա-
նել ինքեան, այլ եւ իրաւամբք ստացմանն :

Յայնմ հետէ տուն Մսակերին Աշոտոյ եղեւ
Շիրակ, իսկ եղբոր նորին Շապուհոյ՝ որպէս եւ
բաժանեալ առեալ էր յեղբօրէ իւրմէ՝ Սպեր :
Միայն րէ այս Շապուհ ի մրցմունս անդ պատե-
րազմաց զօրս ի վեր անդր մրցեցան՝ սպանաւ,
եւ փոխանորդեաց ընդ նմա ի Սպեր Աշոտ որդի
նորին :

Յամին 819, Թեովիլիոս կայսր եկեալ՝ զբազում
երկիրս Հայաստանեայց աւերեաց, եւ բաց յայլ-

ազգեաց՝ զՀայս եւս կոտորեաց. եւ իբրեւ դարձաւ ի Խաղտիս, խաղացոյց զՀայս անգամ ի Յունաստան : Իսկ իբրեւ գնաց ի Սպեր՝ ընդ առաջ եկն նմա այս Աշոտ շապունեան, եւ սիրելի եւ հաճոյ գտեալ նմին՝ կարգեցաւ Հիւպատոս եւ Պատրիկ մեծ, ընկալեալ զիշխանութիւն եւ ի վերայ մերձաւոր զաւառացն :

Այսր Շապունեան Աշոտոյ է որդի Շապուն Բագրատունի Պատմագիր, որոյ գործն այժմ չիք ի միջի. միայն Յովհաննէս կարողիկոս գհանգամանս այնր Պատմութեան այսպէս ստորագրէ. « Հաճեցաւ բանս ոչ երկրորդել միւսանգամ գհե-
« տեւանս զրուցաց Շապինոյ Բագրատունւոյ, եւ
« մերումս ժամանակի Պատմագրի, որ յայտա-
« պատում իսկ արարեալ է զրոյցս պայազատու-
« բեան որդւոյ Աշոտոյ սպարապետին Սմբատայ
« զիշխանական պատմութիւնն, եւ զքազաւո-
« րացն գհանգամանացն զկարգս, եւ կամ զդարձ
« զերեւոցն ի Բուխայէ՝ զՀայաստանեայցս իշ-
« խանաց եւ նախարարաց յիւրաքանչիւրն սեպ-
« հական իշխանութիւնս ածեալ կացեալ հաս-
« տատեալ : Եւ քե՛ն ոչք ի նոցանէ հոյակապք եւ
« հարուստք, եւ ուժեղահր ընդդէմ հակառակոր-
« դաց հինից գտան, եւ կամ ոչք յումնքէ եղեն
« հարստահարեալք, եւ կամ զվախճան նոցա
« իւրաքանչիւրումն տեղ. զի... ըստ իւրումն
« ժամանակի ընտանի գոյով նորա զրուցացն
« ամենայնի, զեղջուկ բանիւ բաւական քեզ տայ
« պատճառս տեղեկութեան : »

Այս Շապուն պատմագիր էր յերեւելի տանէ Բագրատունեաց, զի Աշոտ Մսակեր էր եղբայր հաւու նորա, եւ Շապուն հաւ իւր էր որ սպանաւ ի մրցմունս պատերազմաց, եւ հայր իւր Աշոտ պայազատ Սպերոյ. երէ զայլոց տոհմից զանցս անցս զրեաց, ասլա յաւետ զիւրոյ տոհմի, որոց քաջ եւս ծանօթագոյն գտանէր :

Որպէս եւ Յովհաննէս կարողիկոս յաւելու գրել.
« Ի մանկութենէ մինչեւ ցերեւոյքս երիտասար-

« դութեան զԱշոտոյ որդւոյ Սմբատայ սպարա-
« պետի զգործքիւնս եւ զքաջութիւնս եւ զպա-
« տերազմունս, եւ զհրոսմունս յայլս, եւ զայլոց
« եւս ի նա, բաւական բերցի քեզ առ ի Շապինոյ
« պատմեալքն : »

Արդ երէ ականաւոր պատմիչն Յովհաննէս կարողիկոս այդպէս չէր ըմպանկեալ զգործ Շապինոյ Բագրատունւոյ իբրեւ զեղջկարանի, գուցէ զրիչք ակտրժէին գհաւասարն նորա առնուլ հետ-գհետէ, եւ զայր ժամանէր առ մեզ պատմութիւնն այն, եւ այսպէս գոնէ յաւետագունից ծանօթաբանութեանց մեծի տոհմին տեղեկագոյն գտանեաք. ուր առ ի չգոյէ այնր Պատմութեան՝ տարակուսիմք զանցս անցս Բագրատունեաց դասակարգել, եւ չգիտեմք քե՛ն յետ զօրանալոյ նոցա ի Շիրակ՝ դեռ ոմանք ի Սպեր կացին մնացին պայազատել զերկիրն, երէ ամենեքին միահամուռ դիմեցին ի Շիրակ ի հօրել զնորն զայն բազաւորութիւն տոհմի իւրեանց :

Եւ յետ ընդ երկար բազաւորելոյ Բագրատունեաց, եւ զկնի աղետից եւ վշտաց զի եղեւ Բագրատունի տանն, չբաւեմք որիշ ինչ ասել : Գիտեմք քե՛ն բազումք ի Վիրս անցին, այլ ի Շիրակայ եւ ի բազաւորական տանէն քե՛ն ի Սպերոյ՝ որոշել ինչ չկարեմք : Եւ քե՛ն մնացին ոմանք այլ եւս անդ, ի յարձակման Սկիւրացոց զի եղեւ Սպեր. յայժմեան զեղջուկ բնակիչս Սպերոյ՝ գտանին ոմանք ի նախնի սերնդոց Բագրատունեաց, եւ կամ դեռ Հայք կացին մնացին երէ տաճկադէնք ապստամբք եւ աւագակք են, երէ զեղջուկք ոմանք աննշանք. զայսմ ամենայնէ չունիմք ինչ մի հաւաստեալ ասել : Միայն յայս կնքեմք զսօսս մեր, քե՛ն Բագրատունիք զամս հազար, գուցէ աւելի եւս, տանուտիրական իշխանութեամբ եւ կողմնակալութեամբ պայազատեցին զերկիրն Սպերոյ :

Ի Գում-գափու. Կոստանդնուպօլսոյ,

Ի Պատրիարքարանին Հայոց, ի յուլիսի 1836:

ՊՕՂԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ :